

УДК 378.016:780.6

Маринчук Т.Т. Вивчення засобів музичної виразності у процесі фахової підготовки вчителя початкових класів / Т. Т.Маринчук // Наукові записки: Збірник матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів факультету дошкільної, початкової освіти і мистецтв. Мерія «Мистецтво» / за ред. Л.В.Старовойт. - Вінниця, 2018. – С.118-121

Автор

Маринчук Т.Т.

Маринчук Т.Т.

Marinchuk T. T.

Назва

Вивчення засобів музичної виразності у процесі фахової підготовки вчителя початкових класів

Изучение средств музыкальной выразительности в процессе профессиональной подготовки учителя начальных классов

Study of means of musical expression in the process of professional training of elementary school teachers

Ключові слова

Художній зміст, засоби музичної виразності, ритм, гармонія, мелодія, аналіз музичного твору.

Художественное содержание, средства музыкальной выразительности, ритм, гармония, мелодия, анализ музыкального произведения.

Artistic content, means of musical expression, rhythm, harmony, melody, analysis of musical work.

Анотації

Музика, завдяки великому емоційному впливу, стає плідним ґрунтом для виховання естетично розвиненої особистості. Тому у фаховій підготовці вчителя початкових класів важливим є не лише знайомство студентів з різними музичними інструментами, але й оволодіння ними навичками художньо-педагогічного аналізу, який дозволяє розкрити зміст художнього твору у доступній для певної дитячої вікової групи словесній формі. У

статті розкрито роль вивчення засобів музичної виразності у процесі фахової підготовки вчителя початкових класів.

Музыка, благодаря большому эмоциональному воздействию, становится плодотворной почвой для воспитания эстетически развитой личности. Поэтому в профессиональной подготовке учителя начальных классов важно не только знакомство студентов с различными музыкальными инструментами, но и овладение ими навыками художественно-педагогического анализа, который позволяет раскрыть содержание художественного произведения в доступной для определенной детской возрастной группы словесной форме. В статье раскрыта роль изучения средств музыкальной выразительности в процессе профессиональной подготовки учителя начальных классов.

Music, thanks to the great emotional influence, becomes a fruitful ground for the education of an aesthetically developed personality. Therefore, in the professional training of primary school teachers, it is important not only to familiarize students with different musical instruments, but also to master them with the skills of artistic and pedagogical analysis, which allows to reveal the content of artistic work in a language accessible to a certain children's age group. The article reveals the role of studying the means of musical expression in the process of professional training of elementary school teachers.

Постановка проблеми дослідження та її актуальність. У процесі реалізації принципів Концепції національного виховання перед вчителями початкових класів поставлені особливі завдання закладання основ творчої особистості, здатної в майбутньому до активної самореалізації. У формуванні основ креативності людини велику роль відіграє мистецтво, здатне збуджувати уяву й фантазію дитини, стимулювати до наслідування прекрасному. Оскільки мистецтво є невід'ємною складовою частиною

духовної культури суспільства і специфічним видом практично-духовного освоєння світу, воно має неоціненне значення для цілісного суспільного виховання особистості, її інтелектуального, естетичного, морального та духовного розвитку. З перших кроків навчання в загальноосвітній школі діти прилучаються до світу музики, яка є могутнім засобом виховання. Музичне мистецтво надає естетичного забарвлення усьому духовному життю людини. Якщо змістовність духовної культури становлять світоглядні, моральні та естетичні цінності суспільства, то музика є художнім способом вираження цих цінностей. Створюючи хвилюючий образ світу й людини, розкриваючи ціннісне й психологічне багатство особистості, організовуючи духовне спілкування між людьми і поколіннями, музичне мистецтво стає незамінним способом творчого збагачення естетичного досвіду людства, його актуалізації і впливу на підростаюче покоління. Та мистецтво може виконати свою естетичну, виховну і пізнавальну функцію лише тоді, коли діти по-справжньому навчаються слухати і чути музику.

На вчителів початкової школи покладено особливе завдання залучення школярів до спілкування з творами мистецтва, формування навичок осягнення змісту художніх творів та усвідомлення їх художніх образів. Для цього замало особистої професійності педагога, знань з основ наук і методик навчально-виховної роботи. Необхідне ще й уміння передавати ці знання у процесі живого і безпосереднього спілкування з учнями.

Аналіз останніх досліджень. Засоби музичної виразності, зазвичай, у сучасному музикознавстві розглядаються відокремлено один від одного. Так, окремі ґрунтовні дослідження присвячені вивченню мелодики, гармонії, ритму. Комплексний підхід, який враховує взаємодію усіх музично-виражальних засобів представлений у роботі М.Бонфельда «Аналіз музичних творів: Структури тональної музики», де дослідник неодноразово застосовує метод цілісного аналізу музики [2]. Культурологічний підхід до вивчення засобів музичної виразності застосовує В.Медушевський, торкаючись також проблем музичної психології [4]. Досліджуючи гармонію, В.Холопов також

розглядає її проблеми в історико-культурному контексті [5]. Проте, усі вище згадані дослідження спрямовані до спеціалістів у галузі музикознавства, тому актуальною постає проблема створення методології вивчення засобів виразності вчителями початкових класів з урахуванням специфіки їх майбутньої професійної діяльності.

Мета статті. Музика, завдяки великому емоційному впливу, стає плідним ґрунтом для виховання естетично розвиненої особистості. Тому у фаховій підготовці вчителя початкових класів важливим є не лише знайомство студентів з різними музичними інструментами, але й оволодіння ними навичками художньо-педагогічного аналізу, який дозволяє розкрити зміст художнього твору у доступній для певної дитячої вікової групи словесній формі. *Метою статті* є розкриття ролі вивчення засобів музичної виразності у процесі фахової підготовки вчителя початкових класів.

Виклад основного матеріалу. Аналіз зразків музичного мистецтва вимагає визначення жанру і стилю музичних творів, розкриття їх тематичного змісту, характеристики засобів музичної виразності, які використовує композитор у створенні художнього образу, побудови твору (типу музичної форми, структурного і тематичного аналізу кожної частини).

Здійснити художньо-педагогічний аналіз допомагають теоретичні знання усвідомлення суті єдності змісту і форми творів мистецтва, жанрових та стильових особливостей видів мистецтва, основних форм та засобів виразності та практичні уміння охарактеризувати жанр, форму і засоби виразності у процесі створення художнього образу. Під художньо-педагогічним аналізом розуміємо особливий вид педагогічної діяльності, спрямований на виявлення характеру художніх образів та усвідомлення змісту й ідеї художнього твору і донесений до школярів у доступній та цікавій формі.

Використання інтегрованих форм навчання передбачає обізнаність педагога у засобах виразності різних видів мистецтв, зокрема музики.

Майбутній вчитель початкових класів повинен мати базові знання про засоби музичної виразності. Тому вивчення основних складових музично-виражальних засобів потребує особливо ретельної уваги у підготовці майбутнього фахівця.

До засобів музичної виразності відносимо мелодику, гармонію, ритм, темп, динамічні відтінки, артикуляцію, штрихи, агогіку тощо. В сукупності вони створюють певну художню образність або надають їй різноманітних відтінків. Тому вважають, що засоби музичної виразності є засобами створення художнього образу в музиці. Значення цих засобів у створенні художнього образу є нерівнозначним. Наприклад, тембр виступає лише супутнім фактором мелодії та гармонії, але не структурним засобом формотворення. Як основні засоби виразності, що виконують головні композиційні функції, прийнято виділяти мелодику, гармонію та ритм. Важливими і допоміжними супутниками їх слугують лад та тематизм. В процесі розвитку музичної форми мелодика, гармонія та ритм стають факторами формотворення, а в побудові звукової тканини виступають основними конструктивними компонентами музичної фактури, котрі тісно взаємопов'язані в художньому змісті музичного твору та є самостійними ланками для вивчення.

Система засобів музичної виразності, як і її аналоги в інших видах мистецтва, склалася внаслідок багатовікового історичного процесу. Компоненти, що її становлять, змінювались на різних етапах, постійно ускладнюючись та вдосконалюючись. Виникнення і закріплення нових засобів виразності, способів організації музичного матеріалу регулюється суворим естетичним відбором, що відповідає тим чи іншим конкретним художнім завданням, а також більш загальним нормам музичного сприйняття. Всі конструктивні закономірності оцінюються як способи розкриття художнього змісту музики.

У сучасному музикознавстві обґрунтовано положення про об'єктивний характер музичних закономірностей та їх смислову

обумовленість. Дослідники наголошують на єдності музичних засобів виразності, що утворюють єдину музичну систему. Вона функціонує на різноманітних рівнях. Найвищий рівень – суспільна музична свідомість – утримує основні компоненти системи в узагальненому і значною мірою абстрагованому вигляді. Ці компоненти безпосередньо розкриваються на рівні конкретного музичного стилю, окремого музичного твору. Специфічною формою побутування музичної системи є теорія музики. Вона органічно входить до складу суспільної музичної свідомості та є однією з форм отримання професійного досвіду.

Структура і спрямованість теорії музики як певної галузі науки визначає музичне сприйняття, що обов'язково впливає на побудову конкретних форм музичної мови музичного твору. Адже саме теорія формує уявлення про музичну систему, що необхідні для практичного засвоєння музичної логіки в процесі навчання. Теоретичні концепції, котрі висвітлюють окремо гармонію, мелодію, метроритм, форму тощо, відтворюють в загальному вигляді картину музичної організації.

До характерних особливостей засобів музичної виразності, що об'єднані в єдину систему, відноситься взаємна обумовленість та багатоманітна варіантність їх співвідношення. Виділити окремий фактор в музично-виражальних засобах, як найпростіший знак або провідний елемент, досить важко. Навіть такі відносно автономні компоненти, як мелодія, гармонія, метроритм, при їх специфічності, становлять собою непрості взаємозумовлені явища. Тому методологічною нормою сучасних досліджень слугує комплексний характер вивчення окремих елементів в їх взаємозв'язках і взаємодіях.

Зрозуміти природу цілого неможливо без вивчення її окремих сторін. Тому принципового значення набуває питання про основу, на якій базується те чи інше уявлення про структуру музичної системи, її членування на окремі елементи. Поділ музичної мелодії на елементи, зокрема мелодику, гармонію, метроритм, фактуру, динаміку, темп тощо в своїй основі відображає

традицію нотного запису, в якому всі названі компоненти отримують графічне відображення.

Видима зручність такого способу поділу, його переконливість не викликають сумнівів, але не завжди виправдовують себе, бо означені параметри музичної тканини твору не є елементами у власному розумінні цього слова, тобто найпростішими складовими частинами цілого. Музична основа не твориться їх штучним складанням чи навіть синтезом. По суті це лише різноманітні компоненти музичної мови, що мають яскраву специфіку зовнішнього прояву, але невідокремлені від загальної основи.

Саме тому в інтонаційній концепції Б.Асаф'єва [1] всі елементи музичної системи подаються в нерозривній єдності. Матеріалом музичного мистецтва, на думку Б.Асаф'єва, є інтонація, що виступає неподільним процесом і розгортається одночасно в багатьох аспектах. Інтонування охоплює і мелодичну спорідненість тонів, їх вертикальне співвідношення, і часові зв'язки, а також багато інших якостей. Процес інтонування як музично осмислене співвідношення тонів є соціально та історично детермінованим. Конкретні прояви інтонації визначаються цілим комплексом вагомих причин: традиціями музикування, жанрами, стереотипами форми, побудовою звукової системи тощо. Саме ці фактори виникають у конкретному соціально-історичному середовищі, відображаючи та типізуючи життєвий зміст.

Інтонацію неможливо відокремити від об'єктивно неминучого процесу – активної багатогранної оцінки всіх специфічних моментів музичного становлення, завдяки чому те чи інше співвідношення тонів наповнюється дивовижною різноманітністю відтінків значення та сенсу, які розкриваються на відповідному рівні сприймання. Здатність сприймати і диференціювати властивості музичного твору дозволяє усвідомити їх як достатньо самостійні компоненти цілого. Інтонація однозначно базується на музичній мові, її різноманітних якостях, відтворених у формі конкретних і відокремлено наявних елементів. Так, горизонтальні співвідношення тонів

утворюють мелодію, вертикальна координація закріплюється у формі гармонічних співзвучностей, часові співвідношення та акцентуація усвідомлюються як метроритм. Тембр, динаміка, темп, фактура також є характерними аспектами інтонаційного процесу.

Інтонаційний процес становить основу або серцевину музичної системи, до складу якої входять всі засоби музичної виразності. Відокремивши як головні ритм, мелодію та гармонію, проаналізуємо кожен з них з метою визначення їх впливу на процес музичного формотворення та komponування художнього образу. Слід також зазначити, що зафіксований в нотному запису музичний твір, котрий щоразу по-новому оживає в реальному звучанні завдяки виконавській інтерпретації та особливостям сприйняття кожної людини.

Теоретичні знання про засоби музичної виразності педагог реалізує у практичній виховній діяльності. Спілкуючись з вихованцями, пояснюючи і розтлумачуючи навчальний матеріал, учитель має це робити у доступній та зрозумілій формі, виразно і цікаво. Окрім відповідей на запитання «Про що?» (проблема змісту) та «Яким чином?» (проблема методики викладання), педагог повинен добре усвідомлювати відповідь на запитання «За допомогою чого?» (проблема засобів виразності та способів художніх дій). Саме тому оволодіння навичками аналізу засобів музичної виразності є однією з важливих умов підготовки майбутнього фахівця.

Висновки. У підсумку міркувань слід наголосити на тому, що здатність сприймати музику не є вродженою особистісною якістю, а тому їй потребує формування і розвитку. Пізнавально-творчі можливості школярів розвиваються у процесі активної творчої діяльності, цілеспрямованого аналізу творів музичного мистецтва, бо лише власна діяльність є запорукою глибоких переживань, отримання естетичної насолоди, формування високих художніх смаків і переконань. У процесі сприймання ніби «вмикається» досвід безпосередніх переживань і роздумів учнів, а також і художній досвід.

Творча свідомість школярів виявляється не в умінні швидко засвоювати істини, викладені педагогом, а набутті власного досвіду ставлення до мистецтва на основі діалогічного спілкування з учителем і художнім твором, завдяки чому він стає здатним створювати емоційно-образну програму як народжену ним самим форму існування художнього змісту. Таким чином, процес сприймання музичних творів реалізується лише за умов цілеспрямованої взаємодії вчителя та учнів, єдності педагогічно спрямованого спілкування з дітьми і художньо осмисленого та емоційно насиченого спілкування з музикою, якому здатні допомогти знання про засоби музичної виразності і практичні уміння їх аналізу в музичному творі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асафьев Б. Музыкальная форма как процесс / Б. Асафьев – Л.: Музыка, 1971. – 376 с.
2. Бонфельд М. Анализ музыкальных произведений: Структуры tonальной музыки. – Ч.1. / М. Бонфельд. М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003.- 250 с.
3. Верещагіна О., Маринчук Т. Засоби музичної виразності та їх роль у процесі формотворення: навчально-методичний посібник/ О.Верещагіна, Т.Маринчук. – Вінниця, 2000. – 91 с.
4. Медушевский В. О закономерностях и средствах художественного воздействия музыки / В.Медушевский. – М.: Музыка, 1976. – 254 с.
5. Холопов Ю. Гармония: Теоретический курс: учебник / Ю.Холопов. – СПб.: Лань, 2003. – 544 с.